

PERTTI ALASUUTARI

TASAVALTA

Sodan jälkeisen Suomen kaudet ja trendit

VASTAPAINO • TAMPERE

2. uud. laitos

Teos on ilmestynyt ensimmäisen kerran 1996
nimellä *Toinen tasavalta – Suomi 1946–1994*.

© Vastapaino, tekijä

ISBN 978-951-768-594-8

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

Tallinna Raamatutrükikoja Oü,
Tallinna 2017

SISÄLLYS

Johdanto uuteen tasavaltaan	7
Kiitokset	28
1 Johdanto	29
2 Maatalouspolitiikka ja viljelijän identiteettityö	62
3 Työllisyyspuhe ja teollisuusväestö	105
4 Kolme kautta toisessa tasavallassa	141
5 Toimihenkilöt: Kutsumustyöstä edunvalvontaan ja asiakaspalveluun	164
6 Ulkopolitiikan puheavaruus	205
7 Kontrollin, ohjailun ja valistuksen vuosikymmenet	242
8 Taidepolitiikka, kansankuva ja kulttuuri	277
9 Toisesta kolmanteen tasavaltaan	310
10 Suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen: Miten muutos oli ideologisesti mahdollinen?	353
11 Mikä on muuttunut vuoden 1994 jälkeen?	387
Kirjallisuus	407
Liite	430

MIKÄ ON MUUTTUNUT VUODEN 1994 JÄLKEEN?

Tämän kirjan alkuperäisessä versiossa luonnehdin sodanjälkeisen Suomen kulttuuris-poliittisia muutoksia puhumalla kahdesta käännteestä: 1960-luvun jälkipuolen käännteestä, josta alkoi suunnittelutalouden kausi, sekä 1980-luvun puolivälin käännteestä kohti kilpailutalouden kautta. Kuvaukseni siitä, mitä nämä kulttuuriset kaudet käytännössä merkitsivät, loppuvat luonnollisesti 1990-luvun puoliväliin, tutkimuksen kirjoittamisajankohtaan. Nyt kun kirjan ensimmäisen painoksen ilmestymisestä on kulunut jo yli 20 vuotta, on mielenkiintoista pohtia, mikä on muuttunut tai miten tutkimuksessa eriteltyt ilmiöt ovat kehittyneet ja muuttuneet tutkimuksen kohteena olleen tarkastelujakson päättymisen jälkeen. Vieläkö elämme kilpailutalouden kautta vai olemmeko kokeneet niin radikaaleja muutoksia, että olisi syytä puhua jostain aivan uudesta käännteestä? Vai onko koko suomalainen hallitsemisen tapa muuttunut siinä määrin, että voitaisiin puhua kolmannesta tasavallasta?

Mistään suuresta suunnan muutoksesta ei voida puhua, vaan pääasiassa viimeiset 20 vuotta ovat jatkaneet niitä kehityslinjoja, jotka saivat alkunsa siirryttäessä suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen. Joiltakin osin voidaan myös puhua koko sodanjälkeisen ajan jatkuneesta liberalisoitumi-

sesta, joka on korostanut yksilön asemaa ja tasa-arvoisuutta. Merkittävin yksittäinen muutostekijä on ollut netin ja sosiaalisen median synty; se on tehnyt politiikasta populistisempää ja lyhytjänteisempää niin Suomessa kuin muualla maailmassa.

MARKKINAVALTA JA KAPINA HIERARKKISUUTTA VASTAAN

Kun katsoo sitä tapaa, jolla reilut 20 vuotta sitten luonnehdin kilpailutalouden puheavaruutta, näyttää siltä, että miitään kovin käänteentekeviä muutoksia emme ole noiden vuosien jälkeen nähneet. Asiantuntijoiden tietoon perustuvan auktoriteetin korostamisen tilalle tuli ajatus, että palvelut tulee järjestää ”asiakaslähtöisesti”, jolloin erilaisten palveluiden kysyntä ohjaa yhteiskunnan kehitystä. Tämä valtiojohtoisen asiantuntijavallan kyseenalaistava puheta-pa toimi perusteluna poliittiselle kehitykselle, jonka myötä markkinoita ja kilpailuttamista alettiin pitää jokseenkin kaikkialle soveltuvana yleisperiaatteena: tapana järjestää julkiset palvelut kustannustehokkaasti ja laadukkaasti. Vaikka markkinoistamista, kilpailuttamista ja yksityistämistä on kaiken aikaa myös kritisoitu ja vaikka huonoja esimerkkejä tuon yleisperiaatteen soveltamisesta on kertynyt runsaasti Suomesta ja maailmalta, kyseinen puheavaruus ei ole menettänyt hegemonista asemaansa.

Kuten edellisessä luvussa totesin, markkinoistamisen, kilpailuttamisen ja yksityistämisen mahdollistanut puheavaruus muotoutui jo 1980-luvulla, mutta näiden hankkeiden laajamittainen toimeenpano alkoi vasta 1990-luvun alkupuolen talouslaman motivoimana. Laman jälkeen valtion velkaantumista yritettiin lopettaa muiden muassa myymällä valtion omaisuutta ja muuttamalla valtion virkamiesten oikeudellista asemaa siten, että heistä tuli valtion liikelaitos-

ten tai yksityisten yritysten työntekijöitä (Ranki 2012). Voisi väittää, että kyse oli retorisesta strategiasta, jota Naomi Klein (2007) on nimittänyt shokkidoktriiniksi: kriisin oloissa on helpompi tehdä vaikeita poliittisia päätöksiä.

Varsinainen yksityistämispoliitiikan kultakausi alkoi vasta Paavo Lipposen sateenkaarihallituksen aloittaessa vuonna 1995, hetkeä ennen kuin *Toinen tasavalta* ilmestyi. Seuraavina vuosina toteutettiin muun muassa suomalaisen Enson ja ruotsalaisen Storan fuusio, yhdistettiin Imatran Voima ja Neste Fortum-yhtiöksi ja listattiin Sonera pörssiin. Vuonna 1999 valtion osakemyyntitulot nousivat huippuunsa, yli 3,5 miljardiin euroon. Osakemyynnit hidastuivat dramaattisesti vasta vuonna 2008, jolloin uusi finanssikriisi oli alkamassa.

Vaikka suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan – ei niinkään hyvinvointivaltion – pelastamista pidetään politiikkojen puheissa edelleen arvolähtökohtana laidasta laitaan, myös usko markkinoihin keinona säästää, parantaa ja tehostaa julkisia palveluita on muodostunut hyvin vahvaksi. Perustelut ovat samoja kuin kilpailutalouden alkaessa: kilpailuttamisen uskotaan vahvistavan asiakkaan roolia, sillä hänen mahdollisuutensa – ja pakkonsa – valita palvelun tuottajien välillä saa yritykset parantamaan palveluaan ja asennettaan asiakkaita kohtaan. Lisäksi kilpailuttamiseen sisältyy oletus, että yritysten välinen kilpailu alentaa julkisen vallan kuluja ja takaa, että julkisten palveluiden rahoittaminen on myös jatkossa mahdollista. Vaikuttaa siltä, että jokseenkin aina, kun toiminnon kohteena on tunnistettavissa olevia asiakkaita, sen järjestämiseksi ainakin esitetään liiketoimintamallia, jossa rahoitus kerätään myymällä yhtiön palveluita ja muita tuotteita. Viimeisin esimerkki on sosiaali- ja terveysalan järjestäminen siten, että useat tuottajat tarjoavat palveluitaan asiakkaiden valittaviksi. Tosin siinä ei oikeastaan ole kyse julkisen palvelun yksityistämisestä, vaan siitä, että yksityiset firmat tuottavat palveluita

valtion varoilla: yritykset kilpailevat valtiolta saatavasta tuesta ja vain sitä kautta asiakkaista.

Joissakin tapauksissa usko yksityistämiseen – tai riittämättömän ymmärryksen vaaroista – on johtanut siihen, että päättäjät ovat yksityistäneet myös luonnollisia monopoleja. Surullisen kuuluisa esimerkki on Yleisradion aiemmin omistama televisio- ja radiolähetysten lähetyksverkko, joka muutettiin Digita-nimiseksi yhtiöksi ja myytiin ranskalaiselle Télédiffusion de France (TDF) -yhtiölle vuonna 2005. Näin syntyi monopoliasemassa oleva yhtiö, joka rahastaa raa’asti tv- ja radioalan yrityksiä. Digitan perimät maksut verkon käytöstä ovat noin 30–40 prosenttia suuremmat kuin Ruotsissa, ja sen liikevoittoprosentti on pysytellyt 2000-luvulla 25–47 prosentin välillä, kun liiketoiminnassa yleensä yli kymmenen prosentin tasoa pidetään erinomaisena (Hänninen & Pietiläinen 2014). Digita on vaihtanut omistajaa useita kertoja, ja ulkomaista omistusta pidetään riskinä myös huoltovarmuuden näkökulmasta.

Markkinaohjauksen siunauksellisuuteen uskottiin niin yltiöpäisesti, että se otettiin käyttöön myös monien organisaatioiden sisällä: yritys pilkottiin itsenäisiin yrityksiin, tulosityksikköihin tai tiimeihin, jotka kilpailevat keskenään tai laskuttavat toisiaan palveluistaan. Esimerkiksi Yleisradiossa luotiin järjestelmä, jossa yksiköt laskuttivat toisiaan palveluista, ja siten vaikkapa tutkimus- ja kehitysosaston resurssit olivat riippuvaisia siitä, miten paljon ohjelmantekijät konsultoivat heitä. Käytännössä tämä tarkoitti leikkirahan siirtelyä taskusta toiseen, koska sen enempää ostajat kuin myyjät eivät voineet kilpailuttaa palvelua eli verrata eri kumppaneita ja niiden hintoja keskenään. Sama näennäinen markkinaohjaus toimii toisella tavalla yliopistojen ja opetus- ja kulttuuriministeriön tulosneuvotteluissa. Yliopistolaissa mainittu yliopistojen autonomia edellyttää, että kyse on neuvottelusta, jossa ministeriö ei sanele vaan ehdot-

taa asioita, vaikkapa opiskelijamäärien nostamista jossakin koulutusohjelmassa työvoimatarpeen tyydyttämiseksi. Tällaisiin ehdotuksiin kuuluu neuvottelu korvauksista: ministeriö tavallaan ostaa koulutuspalveluita ja yliopistot myyvät niitä. Muita asiakkaita ja niin ollen toiminnan rahoittajia yliopistoilla ei kuitenkaan käytännössä ole, eivätkä yliopistot voi itse päättää koulutusmääristään tai -ohjelmistaan ilman ministeriön hyväksyntää. Ministeriö siis tekee tunnetun sanonnan mukaisesti ehdotuksia, joista ei voi kieltäytyä.

Ohjausmekanismien muutos ei aina synnytä tavoitteiden tai julkilausuttujen ihanteiden mukaisia tuloksia, mutta se ei tietenkään tarkoita, että niillä ei olisi ollut mitään vaikutuksia. Esimerkiksi kunnallisen joukkoliikenteen kilpailuttaminen on siitä tehtyjen selvitysten mukaan alentanut liikennepalvelujen kunnille aiheuttamia kuluja merkittävästi (Liikennevirasto 2015). Palkansaajien tutkimuslaitoksen tekemän selvityksen (Kangasniemi ym. 2015) mukaan kilpailutuksen aikaansaamat kustannussäästöt eivät ole kuitenkaan alentaneet lipun hintoja eivätkä siten lisänneet joukkoliikenteen kysyntää, vaan bussiliikenteen kunnallinen tuki on vähentynyt. Sen sijaan valtakunnallisen linja-autoliikenteen sääntelyn vapauttaminen laski lippujen hintoja huomattavasti ja kasvatti linja-autoliikenteen suosiota siinä määrin, että myös VR joutui alentamaan hintojaan.

Kuten olen tässä kirjassa jo todennut, ohjausmekanismien muutos on vaikuttanut merkittävästi myös ihmisten toimijan asemiin ja siihen, miten he orientoituvat omaan työhönsä ja asemaansa yhteiskunnassa. Yksi ilmeinen näkökulma on se, kuinka stressaavaksi yksilöt kokevat työnsä kilpailun kiristyessä ja yritysten tuottovaatimusten kohotessa. Esimerkiksi edellä mainitussa tutkimusraportissa todetaan, että joukkoliikenteen tuottavuuden koheneminen on perustunut työtahdin kiristämiseen, ei niinkään työntekijää rasittamattomaan rationalisointiin (Kangasniemi ym. 2015,

15). Suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa onkin esitetty, että työelämä on eri tavoin huonontunut (Siltala 2007), esimerkiksi osa-aikaisesti työtä tekevien määrä on kasvanut ja nuoremasta sukupolvesta on tullut osa prekariaattia, uudenlaista epävarmassa työmarkkina-asemassa olevaa köyhälistöä (Haapala 2016; Korhonen ym. 2009; Holvas & Vähämäki 2005; Vähämäki 2003). Toisaalta Pasi Pyöriän ja Satu Ojalan (2016a, 2016b) tilastokeskuksen aineistoihin perustuvat analyysit viittaavat siihen, ettei dramaattista muutosta huonompaan ole 1980-luvun jälkeen tapahtunut. Heidän mukaansa 1990-luvun lama haurastutti nuorten työuria voimakkaasti, mutta vuoden 2008 finanssikriisin jälkeisissä oloissa nuoret ovat työpaikan saatuaan päässeet vakaalle työllisyysuralle verrattain hyvin.

Ohjaus- ja kontrollimekanismien muutoksen voi toisaalta ajatella vaikuttaneen siten, että aikaisempaa useammasta työntekijästä tulee yrittäjä. Esimerkiksi rakennusalalla urakat on pilkottu osiin, joiden tekeminen on annettu aliurakoitsijoille, ja siksi yhä useamman rakennusalan ammattilaisen on täytynyt ryhtyä yrittäjäksi. Toisaalta erilaiset tulospalkkausjärjestelmät ovat johtaneet eräänlaiseen sisäiseen yrittäjyyteen (Rose 1999). Siten työn ulkoinen kontrolli korvautuu sisäisellä: työstä tulee elämäntehtävä ja siinä menestymisen koetaan riippuvan vain itsestä, kyvystä palvella ostavia asiakkaita. Samalla asiakastyöstä on tullut kokonaisvaltaista markkinoimista, jota tehdään koko persoonan kautta (Korvajärvi 2009). Töihin halutaan nyt nimenomaan ”hyviä tyyppejä”.

Yhä yleisemmäksi tullut asiakaslähtöisyyden korostus on saanut monet ammattiryhmät muokkaamaan ammattititeettiään siten, että se on sopusoinnussa uusien ihanteiden kanssa. Ammattien arvostus ja siinä olevien itsearvostus nojaa tyyppillisesti asiantuntijuuteen, ja keskitetty suunnittelu oli sen kanssa sopusoinnussa: se edellytti uskoa asiantun-

tijoiden kykyyn tietää kansalaisten tarpeet. Sen sijaan usko markkinoiden näkymättömään käteen korostaa asiakkaiden keskeisyyttä ja ”oikeassa olemista”. Siksi eri ammattiryhmien piti rakentaa uudelleen oma asemansa ja asiantuntijuutensa luonne suhteessa asiakkaisiin. Käytännön valta-asemat eivät välttämättä juuri muuttuneet, mutta ne täytyi oikeuttaa uusilla puhetavoilla ja käytännöillä. Esimerkiksi varhaiskasvatusta koskevassa lainsäädännössä ja sen soveltamisen ohjeistuksessa (STAKES 2005) alettiin 2000-luvulla puhua vanhemmista kasvatuskumppaneina, joiden kanssa henkilöstön tulee laatia lapsen oma varhaiskasvatussuunnitelma. Jännite aiemman ammatillisuuden ja nykyisen, vanhempien tasa-vertaisuuden korostamisen välillä näkyi siten, että lastentarhanopettajat pyrkivät korostamaan ammattilaisten asiantuntijatietoa lapsen kehityksestä (Alasuutari 2007), ja siten, että lain edellyttämistä keskusteluista tuli henkilöstölle tilaisuus kertoa, miten lapsi toimii päiväkodissa, ja kysellä perheen kasvatuskäytännöistä, eikä tilaisuutta käytetty yhteisten, lasta koskevien suunnitelmien tekemiseen. Siten kasvatuksen ammattilaiset säilyttivät itsellään vallan päättää päiväkotien käytännöistä, vaikka puhe kasvatuskumppanuudesta lisääntyi. (Alasuutari & Alasuutari 2011; 2012.)

Hierarkkisen asiantuntijavallan kyseenalaistuminen on näkynyt viime vuosikymmenten kehityksessä monin tavoin. Yhtenä tämän kehityksen ilmentymänä voi pitää sitä, että evankelisluterilaiseen kirkkoon kuuluvien osuus Suomen väestöstä on laskenut merkittävästi. Kun esimerkiksi 1996 kirkkoon kuului 85,4 prosenttia väestöstä, 20 vuotta myöhemmin heidän osuutensa on pudonnut 71,9 prosenttiin (Suomen evankelisluterilainen kirkko 2017). Voidaan ajatella, että kirkon asema auktoriteettina on horjunut, jolloin omasta uskosta on tullut yksityisasiä. Tämä kehitys näkyy siinäkin, että viime vuosina uusien uskonnollisten liikkei-

den ja henkisyiden muotojen määrä on kasvanut ennennäkemättömän nopeasti (Niemelä 2001).

Auktoriteettien haastaminen näkyy myös ”vaihtoehtolääketieteen” tai ”uskomushoitujen” suosion jyrkkänä kasvuna viimeisten 25 vuoden aikana kaikissa länsimaissa, myös Suomessa (Eardley ym. 2012; Frass ym. 2012). Uskomushoidoilla tarkoitetaan menetelmiä, joita ei ole tieteellisesti tutkittu tai joiden vaikutuksesta ei ole saatu tieteellistä näyttöä. Kuilu virallisen lääketieteen ja uskomushoitujen välillä on tavallaan syventynyt, sillä koululääketiede pyrkii nykyään perustamaan kaikki hoitosuositukset tieteelliseen näyttöön. Toisaalta tämä kuilu ei tarkoita, että vaihtoehtoisten hoitojen edustajat pyrkisivät kaatamaan kokonaan tieteen auktoriteetin. Päinvastoin, alan toimijat ovat järjestäytyneet kansallisesti ja kansainvälisesti luodakseen toiminnalle yhtenäiset säännöt sekä kohentaakseen imagoaan. Suomessa monien eri vaihtoehtoisten hoitojen antajia edustaa Luonnonlääketieteen Keskusliitto ry (LKL), joka syntyi vuonna 2002 Vaihtoehtoisen lääketieteen keskusliiton (VLKL) ja Suomen Luontaisterapeuttien Liiton yhdistyttyä. Uusi nimi vastaa kansainvälistä mallia, sillä alan kansainvälinen järjestö on nimeltään World Organization of Natural Medicine. LKL on asettanut jäsenilleen koulutuksen minivaatimukset, ja se valvoo jäsenistönsä koulutustasoa.

Kuten jo *Toisessa tasavallassa* kirjoitin, auktoriteettien ja virallisen arvohierarkian kyseenalaistaminen on näkynyt myös taiteessa ja kulttuuripolitiikassa. Jako korkean ja matalan eli taiteen ja viihteen välillä on kyseenalaistettu, ja kulttuurin julkista tukea oikeutetaan kansansivistystavoitteen ohella tai sijaan taloudellisilla perusteilla, kuten kulttuuriteollisuudella, turismilla tai innovaatioilla, joita taiteen oletetaan edistävän. Niinpä asenteet perinteistä korkeakulttuuria kohtaan ovat muuttuneet viimeisten vuosikymmenten aikana sekä Suomessa että muualla maailmassa. Pierre

Bourdieu (1984) tunnetun, 1960-luvun lopun Ranskaa kuvaavaan tutkimuksen mukaan korkeasti koulutettujen maun erottaa vähemmän koulutetuista mieltymys korkeakulttuuriin. Amerikkalainen sosiologi Richard Peterson (2005; Peterson & Kern 1996; Peterson & Simkus 1992) puolestaan väittää, että viimeisten vuosikymmenten aikana musiikkimaussa on tapahtunut siirtymä snobismista kaikkiruokaisuuteen, jolla tarkoitetaan sitä, että korkeakulttuurista musiikkimakua edustavat eivät enää kuuntele vain klasista musiikkia vaan sen rinnalla useita muita populaarimusiikin lajeja. Mitä korkeammassa asemassa tai mitä paremmin koulutettu yksilö on, sitä kaikkiruokaisempi hän on musiikin suhteen (Alasuutari 2009), ja sama liberaali suhtautuminen näyttää pätevän myös muilla elämänalueilla, kuten ruokakulttuurissa (Purhonen ym. 2014; van Eijck & Lievens 2008; Meier Jæger & Katz-Gerro 2008; Warde ym. 1997; 2007). Voidaan sanoa, että populaarikulttuuri on keskiluokkaistunut ja muuttunut hovikelpoiseksi. Norjalaiset mediatutkijat Petter Dyndahl ja muut (2014, 40–41) ottavat tästä muutoksesta kaksi esimerkkiä. Kun kuningatar Elisabeth II kruunattiin vuonna 1952, Benjamin Britten sävelsi Gloriana-nimisen oopperan hänen kunniakseen. Kun taas prinsessa Diana kuoli 45 vuotta myöhemmin, Elton John esitti hautajaisissa laulunsa *Candle in the Wind*, joka oli alun perin omistettu Marilyn Monroelle. Vastaava ei olisi voinut tulla kysymykseenkään 1950-luvulla.

Toisaalta tämä muutos, joka kyseenalaistaa hierarkioita korostavaa pönäkkyyttä, on alkanut jo huomattavasti aikaisemmin. 1960-luvun kulttuuriradikalismi oli tässä suhteessa selvä käännekohta. Jos esimerkiksi katsoo oppikoululaisten luokkakuvia, noin vuoteen 1968 saakka pojilla oli pääsääntöisesti lyhyet tukat, valkoiset paidat ja suorat housut, mutta muutaman vuoden sisällä tyyli muuttui. Tukat kasvoivat pitkiksi, valkoisten paitojen tilalle tulivat värikkäämmät

asusteet, esimerkiksi Marimekon Jokapoika-paidat, ja mustat suorat housut vaihtuivat sinisiin farkkuihin. Vastaavan kaltainen ja samanaikainen kulttuurinen muutos tapahtui, kun vapaa-ajan asuntojen varustetason kohentuessa alettiin huvilan sijaan puhua mökeistä. Esimerkiksi tutkimuskirjallisuudessa 1970-luvulle tultaessa huvila-sanaa käytettiin enää lähinnä vain historiallisissa tutkimuksissa (Alasuutari & Alasuutari 2010).

HUOMIOTALOUS JA POPULISMI

Tietotekniikan kehitys on epäilemättä kiihdyttänyt kulttuurista muutosta, jonka myötä asiantuntijavaltaisuus ja hierarkkiset arvoasetelmat on haastettu. Esimerkiksi ennen 1980-lukua populaarimusiikin suosion kasvua hidasti Suomessa ja muissa Euroopan maissa valtiollinen kulttuuriprotektionismi. Radio- ja tv-kanavia oli vähän, ja käytännön monopoliasemassa olleet yleisradioyhtiöt noudattivat kansansivistyspolitiikkaa, mikä tarkoitti sitä että ”kevyelle musiikille” tai ”nuorisomusiikille” oli varattu rajallisesti aikaa. 1980-luvun puolivälissä vauhtiin lähteneet äänitemarkkinoiden kehitys ja kaupallinen radio- ja tv-toiminta mursivat kulttuuriprotektionismin. Sosiaalisen median synty 2000-luvulla muutti tilannetta entistä radikaalimmin, sillä sen myötä yksityiset ihmiset saattoivat viestiä suoraan toinen toisilleen massamitassa. Se on muuttanut olennaisesti politiikkaa ja nyky-yhteiskunnan hallinnan tapaa.

Tämä hallintaan ja politiikkaan vaikuttanut teknis-kulttuurinen muutos alkoi jo tekstiviestien keksimisestä matkapuhelimiin. Niistä tuli uusi nopea tapa mobilisoida joukkoja kaduille ja esimerkiksi tehdä kansannousu (Coronel 2001; Ekine 2010; Bruijn ym. 2009). Sosiaalinen media on merkinnyt myös sitä, että laajat kansanjoukot osallistuvat kaiken aikaa päivänpolitiikkaan ja mielipiteenmuodostuk-

seen lukemalla ja kirjoittamalla verkkosivuille ja blogeihin, ja lähettämällä niistä linkkejä ystävilleen ja verkostoilleen. Media on muuttunut yksisuuntaisesta vuorovaikutteiseksi.

Sosiaalisen median ja yleensäkin internetin synty on myös vaikuttanut huomattavasti mediayhtiöihin ja ammattimaiseen journalismiin. Syynä on ennen kaikkea lehtien huono kannattavuuskehitys. Netti on täynnä ilmaista informaatiota kaikesta mahdollisesta, esimerkiksi uutistapahtumista, ja lisäksi sieltä löytyy viihdettä ja juttuseuraa, minkä vuoksi mainosmarkkinat ovat siirtyneet kasvavassa määrin verkkoon. Vuosina 2009–2016 painetun median osuus mediainonnasta laski 60,1 prosentista 40,6 prosenttiin. Samana aikana verkkomainonta kasvoi voimakkaasti. (Aikakausmedia 2017; Mainonnan neuvottelukunta 2014.) Niinpä tilausmaksuihin ja irtonumeromyyntiin perustuvien sanomalehtien levikit ovat pienentyneet. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* levikki on laskenut vuoden 2010 tasosta 15,4 prosenttia, ja pelkästään vuonna 2014 pudotusta edellisvuoteen tuli 6,5 prosenttia (Media Audit Finland 2017). Levikin lasku on tosin hidastunut, ja vuonna 2015 pudotusta tuli enää 2,1 prosenttia, minkä lisäksi sähköisen lehden tilaajamäärä on vähitellen kasvanut. Kannattavuuden saavuttaminen uudessa tilanteessa on kuitenkin vaatinut irtisanomisia ja muunlaista kustannusten karsimista.

Median maailmanlaajuisen murroksen seurauksena julkisuus ei enää ole perinteisten mediatalojen hallinnassa, vaan monenlaiset yrittäjät tuovat näkemyksiään ja tuotoksiaan muiden nähtäväksi ja kilpailevat suurten massojen huomiosta. Kun ammattilaiset aikaisemmin toimivat portinvartijoina yksilöiden ja laajat joukot tavoittavien medioiden välillä, nykyisin yksilön mahdollisuudet saada laajaa julkisuutta ovat periaatteessa rajattomat. Jos onnistuu heittävänsä suurten ihmismäärien huomiota, voi tulla kuu-luisaksi yhdessä yössä, mistä onkin monia sankaritarinoita.

Laaja huomio internetissä tarkoittaa esimerkiksi netti-mainonnan kautta suoraan rahaa, mikä on synnyttänyt kokonaan uusia yrittäjyyden muotoja, kuten blogikirjoittajat sekä yritykset, jotka tarjoavat sisällöntuotannolle alustoja ja myyvät verkkosivuilleen mainostilaa. Voidaan puhua uudenlaisesta huomiotaloudesta (Benkler 2006), jonka kansainväliset jätit, kuten Google ja Facebook, ovat voittamassa perinteisten mediatalojen kyvyn koota massat samoille foorumeille ja myydä ne mainostajille. Sosiaalisen median ansaintalogiikka on kuitenkin erilainen kuin perinteisen, sillä se ei kokoa massoja yhden foorumin äärelle vaan pilkkoo ne osiin. Esimerkiksi Facebook kerää käyttäjistä tietoa, jonka nojalla sen algoritmit ohjaavat yksilön samanmielisten pariin. Kansalaiset uhkaavat jakautua erillisiin verkostoihin, joiden jäsenet törmäävät vain omia asenteitaan vahvistavaan sisältöön. Koska yksilön ja yleisön välissä ei ole enää portinvartijan roolissa toimivia mediataloja ja journalisteja, huomion tavoittelu johtaa kärjekkäisiin mielenilmauksiin ja tahallisiin valeuutisiin. Samanhenkisten antama myönteinen palaute toimii vielä kaikukammiona, jolloin asenteet ja ristiriidat kärjistyvät entisestään.

Poliitikoille näin toimiva huomiotalous tarkoittaa aivan uudenlaista toimintakenttää. Kaiken aikaa syntyy erilaisia kohuja ja huhuja, joihin heidän tulee reagoida. Äänestäminen ja mielipidekyselyt ovat tavallaan jokapäiväisiä. Eivätkä reaktiot jää pelkän mielipiteen ilmaisun varaan, koska sosiaalisen median kautta toistensa mielipiteistä tietävät yhteisöt järjestävät erilaisia kampanjoita vaikuttaakseen politiikkaan.

Politiikkaan vaikuttamaan pyrkiville netti on avannut myös uusia mahdollisuuksia. Kohuihin reagoimisen ohella toimijat pyrkivät ennakoimaan ja ohjaamaan mielipiteen muodostusta, keräämään itselleen kannattajakuntaa ja mobilisoimaan kampanjoita tai pysyvämpiä sosiaalisia liikkeitä.

Nopeimmin netin ja uuden huomiotalouden mahdollisuuksiin ovat todennäköisesti tarttuneet sosiaaliset liikkeet, kampanjat ja organisaatiot, kuten Attac, Greenpeace, Maan ystävät¹ ja Tahdon2013-kampanja samaa sukupuolta olevien avioliiton puolesta. Tai pikemminkin voi sanoa, että monia näistä liikkeistä tai organisaatioista ei olisi olemassakaan ilman nettiä, joka on tehnyt organisoitumisen ja kansallisen ja kansainvälisen huomion tavoittamisen hyvin helpoksi. Kansalaisjärjestöjen määrä on kasvanut voimakkaasti 1960-luvulta alkaen (Turner 2010; Bromley & Meyer 2015), ja esimerkiksi Yhdysvalloissa niiden määrä kasvoi 50 prosentilla vuosien 2000–2012 välisenä aikana (Chalmers 2013).

Sosiaalisen median hallinnasta on tullut myös elintärkeä osa vaalikampanjoita. Kannattajiin ja vastustajiin voi vaikuttaa lähettämällä tietoa ja kumoamalla huhuja, mutta myös mustamaalaaminen ja valhekampanjat ovat tulleet entistä tavallisemmiksi. Esimerkiksi vuoden 2016 Yhdysvaltain presidentinvaalien alla valeuutiset saivat enemmän huomiota kuin oikeat vaaliuutiset, kertoo Buzzfeedin selvitys (Silverman 2016). Monet näistä paljon huomiota saaneista valeuutisista olivat peräisin Makedoniasta, jossa tehtiin lukuisia Donald Trumpia tukevia valeuutissivustoja. Toimintaa pyörittävät teinit perustivat mainostuloja kerääviä valeuutissivustoja ja niille ihmisiä ohjaavia Facebook-sivuja, jotka oli tehty näyttämään aidoilta, yhdysvaltalaisen poliittisten järjestöjen ylläpitämiltä Trumpin fanisivuilta (Turtiainen 2016).

Se, että valheet otettiin niin laajasti tosissaan Yhdysvaltain presidentinvaalitaistelussa, johtunee osittain siitä, että sosiaalinen media synnyttää rinnakkaisissa todellisuuksissa eläviä yhteisöjä. Lisäksi asiaan vaikuttaa pitkään jatkunut globaali kehitys kohti asiantuntijuuden kyseenalaistavaa,

1 Maan ystävät on Friends of the Earth International -järjestön Suomen maaorganisaatio.

hierarkioita ja auktoriteetteja karsastavaa kulttuuria. Trumpia kannattaneet vastustivat poliittista eliittiä, jota Trump syytti valehtelusta samalla kun esitti omia, ilmiselvien todisteiden vastaisia väitteitään, jotka nimettiin ”vaihtoehtoisiksi faktoiksi”. Kyse onkin samasta ilmiöstä kuin vaihtoehtoisen lääketieteen pitkään kasvaneessa suosiossa.

Netin ja sosiaalisen median synty onkin tehnyt populistista entistä houkuttelevamman poliittisen strategian. Siinä keskeistä on, että suosio määrää poliittisen ohjelman, joka lisäksi muuttuu yleisen mielipiteen vaihteluiden myötä. Sen sijaan vaikeaa on yhdistää omien tavoitteiden läpi vieminen ja vallassa pysyminen. Tässä suhteessa mahdollisia strategioita on kolme, ja niistä kaikista on helppo löytää tuoreita esimerkkejä.

Yksi strategia on pelkän reagoinnin sijaan välttää ongelmat ennakolta. Eturivin poliitikoille on tullut lähes välttämättömäksi perustaa omat verkkosivunsa, julkaista sosiaalisessa mediassa ja kirjoittaa blogia. Tavoitteidensa saavuttamiseksi heidän täytyy pyrkiä vaikuttamaan väestön käsitteisiin, mielikuviin ja tunteisiin.

Toinen strategia on pyrkiä kontrolloimaan joukkoviestimiä, sosiaalista mediaa ja poliittista kansalaistoimintaa. Esimerkiksi Venäjällä tuli vuonna 2012 voimaan laki, jonka mukaan ulkomaista rahoitusta saavien ja poliittiseen toimintaan osallistuvien kansalaisjärjestöjen tulee rekisteröityä järjestöiksi, jotka suorittavat ”ulkomaisen agentin” tehtäviä. Lisäksi valtaosa Venäjän televisiosta ja lehdistöstä on valtion omistuksessa ja kontrollissa. Myös internet on autokraattisissa maissa valvonnan kohteena; esimerkiksi Kiinassa ihmisten pääsy Facebookiin, Googleen, Youtubeen ja Twitteriin on estetty, ja kiinalaisia verkkosivuja sensuroidaan.

Myös Suomessa hallituksilla ja presidenteillä on ollut vastaavanlaisia pyrkimyksiä kritisoida ja kontrolloida saamaansa mediajulkisuutta. Esimerkiksi presidentti Mauno

Koivisto vertasi vuonna 1984 toimittajia sopuleihin, jotka seuraavat laumana kulloistakin mielipidejohtajaa, ja pääministereillä on ollut enemmän tai vähemmän jännitteiset välit median edustajien kanssa. Vuodesta 2015 alkaen esille tulleet tiedot siitä, miten pääministeri Juha Sipilä on pyrkinyt vaikuttamaan valtiollisessa omistuksessa olevaan Yleisradioon, ovat kuitenkin olleet vakavimmasta päästä. Yleisradio on siinä mielessä haavoittuvampi kuin muut mediat, että sen rahoitus riippuu hallituksesta ja viime kädessä eduskunnasta. Syyskuussa 2015 Yleisradion johto myöntyi siihen, että pääministeri puhuu suoraan kansalle televisiossa puolustaakseen hallituksen ajamaa ”yhteiskuntasopimusta” (jota myöhemmin alettiin nimittää kilpailukykysovimukseksi). Se synnytti vaikutelman siitä, että Yle on hallituksen oma foorumi. Vuoden 2016 aikana tuli sitten esille useita tapauksia, joissa Yle taipui pääministerin painostukseen tai joissa Ylen uutis- ja ajankohtaistoimitus otti ratkaisuihuan ennalta huomioon sen, miten pääministeri voisi itseään koskevaan uutisointiin reagoida.

Kolmas mahdollinen strategia, jolla valtionjohto tai ministerit voivat pyrkiä ajamaan läpi omia tavoitteitaan, on sulkea asioita parlamentaarisen päätöksenteon ulkopuolelle. Tässä suhteessa ongelmat voivat olla tietenkin kahtalaisia. Päätäjät voivat joko vedota suoraan ”kansan” tahtoon tai järjestää lainsäädännön siten, että lakien muuttamisesta tulee hyvin vaikeaa tai että jokin asia poistuu kokonaan politiikan agendalta.

Valtion johtaja tai johtava puolue voi olla niin suosittu, että suoralla kansanvallalla voisi ohittaa parlamentin, jossa radikaalit uudistukset eivät välttämättä saa riittävää kannatusta. Ratkaisu tähän ongelmaan on tietenkin suora kansanäänestys: kun esitys saa suoran enemmistön, kansanedustuslaitoksella ei ole kanttia estää sen läpimenoa, vaikka kansanäänestystä pidettäisiin vain neuvoa antavana. Ison-Bri-

tannian kansanäänestys EU-erosta on yksi esimerkki tällaisesta toimintatavasta.

Toisaalta enemmistön mielipide voi vaihtua nopeasti, mikä niin ikään voi aiheuttaa ongelmia vallassa olevalle puolueelle tai poliitikolle. On aina mahdollista, että seuraava hallitus kumoaa lait, jotka edellinen on säätänyt, jolloin politiikasta tulee lyhytjänteistä. Poliittiset järjestelmät ovat yleensä varautuneet tähän eri tavoin, kuten jakamalla valta useamman instituution kesken ja säätämällä lakeja, joiden muuttaminen edellyttää parlamentissa tavallista suurempaa valtaenemmistöä. Merkittäviä muutoksia nykytilanteeseen vaativalle hallitukselle tällaiset niin sanotut perustuslait ovat tietenkin harmillinen este. Kun esimerkiksi Sipilän hallitus valmisteli lakiesitystä, jonka mukaan oleskeluluvan saaneille työttömille turvapaikanhakijoille maksettaisiin pienempää työttömyyskorvausta kuin muille, oikeuskansleri viestitti lain valmistelijoille, että esitys rikkoo perus- ja ihmisoikeuksia. Hän oli toistuvasti tuonut esiin huoliaan valmis-teilla olleesta lakiehdotuksesta sekä tarjonnut apuaan perustuslaillisten pulmien selvittämiseksi, mutta apu ei kelvannut (Yle 2017). Poliittinen järjestelmä kesti kuitenkin happotestin: hallitus peruutti esityksensä, kun perustuslakivaliokunta oli havainnut siinä suuria perustuslaillisia ongelmia.

Vallitsevan tilanteen sementoimiseen on myös muita keinoja. Yksi keino on luoda järjestely, jossa rahoitus hoituu muuten kuin suoraan valtion budjetista. Yleisradion lupamaksuihin perustuva rahoitus toimi pitkään tämän kaltaisena järjestelynä, olkoonkin että eduskunta kykeni päättämään lupamaksun suuruudesta. Tekniikan kehitys teki tästä järjestelystä kuitenkin mahdottoman, sillä 2000-luvulle tultaessa TV-ohjelmia saattoi katsoa netin kautta. Ylellä ei siten ollut mitään keinoa kontrolloida, ketkä katsovat televisiota ja keiden siis tulee hankkia TV-lupa. Kun lakia muutettiin siten, että eduskunta päättää vuosittain Ylen rahoi-

tuksesta, muutos näyttää saman tien heijastuneen yhtiön asemaan.

Yhtiöittäminen toimii vastaavalla tavalla. Usein julkisten toimintojen ja palvelujen yhtiöittämisen motiivina on pidetty uskoa siihen, että markkinoiden näkymätön käsi kykenee parhaiten tekemään toiminnasta tehokasta ja laadukasta, mutta taustalla voi myös olla pyrkimys siirtää jokin toiminnan lohko poliittisen päätöksenteon ulkopuolelle. Tämä oli itse asiassa keskeinen perustelu vuoden 2017 alussa esitellyssä ehdotuksessa siirtää Suomen tieverkko erilliseen väyläyhtiöön, joka perii ajoneuvoilta käyttömaksua:

Liikenneverkon rahoituksen irrottaminen valtion budjetista ja rahoituksen hoitaminen maksuilla mahdollistaisi sen, ettei liikenneverkon rahoitus enää olisi riippuvainen valtion taloudellisista suhdanteista ja muiden yhteiskunnan toimintojen rahoituspainesta. Yhtiön keräämät maksut menisivät suoraan liikenneverkon ylläpitoon ja kehittämiseen. (...)

On yleisessä tiedossa, että alueelliset liikennehankkeet ovat kansanedustajille hyvin näkyvä ja suora tapa edistää oman alueen toimijoiden etua. Tämän ns. siltarumpupoliitiikan huonona puolena on, että vaikuttavimmat ja tarpeellisimmat liikennehankkeet saattavat jäädä toteuttamatta, kun liikenneinvestoinneista päätettäessä ei oteta huomioon tarpeeseen tai toiminnallisuuteen liittyviä perusteita. (Liikenne- ja viestintäministeriö 2017, 14; 31.)

Valtion toimintojen yhtiöittäminen on siis joiltakin osin poliittisten päättäjien pyrkimystä ratkaista poliittisen päätöksenteon lyhytjänteisyydestä ja arvaamattomuudesta johtuvia ongelmia, jotka ovat entisestään kärjistyneet internetin ja sosiaalisen median synnyn myötä. Kaiken kaikkiaan näissä toimenpiteissä on kyse poliittisesta kamppailusta,

jossa eri toimijat pyrkivät joko muuttamaan vallan tasapainoa tai vakiinnuttamaan saavuttamansa aseman. Toisinaan hyödynnetään niin sanottua yleistä mielipidettä tai pyritään muokkaamaan sitä vetoamalla suoraan kansaan. Toisinaan taas pyritään siirtämään jotkut kysymykset pois julkisuuden valokeilasta tai sammuttamaan valokeila kontrolloimalla mediaa eri tavoin.

PROTEKTIONISMIN UUSI KUKOISTUS?

Kilpailutalouden alku 1980-luvun puolivälissä merkitsi sitä, että pitkään jatkunut taloudellisen ja kulttuurisen protektionismin kausi päättyi ja rajat avautuivat. Maailma näytti todellakin muuttuvan yhdeksi kokonaisuudeksi. Nyt 2010-luvulla tämä uusliberalismin avaama maailma näyttää kääntyneen toiseen suuntaan; rajat ovat sulkeutumas- sa niin taloudelliselta kilpailulta kuin pakolaisilta. Miten protektionismin ja nationalismin uuden kukoistuksen voisi ymmärtää?

Taloudellista tai muutakaan protektionismia ei voi se- littää millään yksinkertaisella talouden logiikalla. Talous- tieteilijöiden mukaan oman talouden ja teollisuuden suo- jaamiseksi pystytetyt tullimuurit ovat haitallisia, koska ne alentavat talouskasvua. Sama pätee pyrkimykseen ehkäistä terrorismi muureja rakentamalla. Kun esimerkiksi Donald Trump valittiin Yhdysvaltain presidentiksi, hän yritti kieltää maahantulon joukosta muslimimaita. Yhdysvaltain tiedus- teluasiantuntijat olivat kuitenkin yksimielisiä siitä, että ky- seinen toimenpide heikentäisi USA:n turvallisuustilannetta sen sijaan, että parantaisi sitä.

Näitä ilmiöitä tuleekin tarkastella episteemisen hallin- nan näkökulmasta. Populististen toimien logiikka perus- tuu oletukseen siitä, että poliitikon kannattajakunta uskoo niiden järkevyyteen. Tietty osa väestöstä uskoo, että ”me”

kansakuntana olemme vaarassa, että maahamme on tunkeutumassa runsain joukoin väärauskoisia terroristeja ja että presidentti voi estää sen sulkemalla rajat. Heidän silmissään poliitikko näyttäytyy sankarina ja vahvana johtajana, joka pelastaa maan. Sama pätee talouspolitiikkaan: vaikka Ison-Britannian jääminen Euroopan talousalueen ulkopuolelle tai tullimuurin pystyttäminen kansallisen teollisuustuotannon suojaamiseksi olisi talusasiantuntijoiden mielestä kuinka järjetöntä, sillä ei ole episteemiseen hallintaan perustuvan populismin näkökulmasta suurta painoarvoa, jos asiantuntijatieto on vastoin väestön valtaenemmistön arkijärkeä.

Viimeisten vuosikymmenten kulttuuriset trendit ja muutokset ovat siis olleet paradoksaalisia. Juuri siirtyminen asiantuntijavaltaan perustuneesta suunnittelutaloudesta globaaliin kilpailuun nojaavaan uusliberalismiin kyseenalaisti yhteiskunnalliset hierarkiat ja uskon asiantuntijuteen. Nyt tämä asiantuntijoiden ja tutkitun tiedon kyseenalaistaminen näyttää johtavan siihen, että rajat nousevat uudelleen rajoittamaan niin ihmisten kuin tavaroidenkin liikkumista maasta toiseen.

On kuitenkin syytä todeta, että kansallisten etujen korostaminen ja pyrkimys torjua ulkoiset uhkat eivät ole mitenkään yllättäviä reaktioita, vaikka viime vuosikymmeninä globalisaatiota on luonnehdittu kasvavaksi tietoisuudeksi maailmasta yhtenä paikkana (Robertson 1992). Maailmanjärjestelmä on jo useita satoja vuosia koostunut valtioista, jotka institutionaaliselta rakenteeltaan näyttävät toinen toisensa kopioilta. Valtiot ja niiden sisällä toimivat julkiset ja yksityiset organisaatiot myös seuraavat reformipolitiikassaan toinen toisiaan, niin että rakenteiden samankaltaisuus on entisestään lisääntynyt (Drori ym. 2013; 2006). Vaikka etäältä katsoen saa sen vaikutelman, että toimijat ovat toisiaan matkivia konformisteja, perusteluna reformeissa on

yleensä keskinäinen kilpailu ja nimenomaan kansallisten etujen puolustaminen. Reformien samanlaisuus johtuukin siitä, että päätöksentekijät uskovat samoihin ratkaisuihin; he kuvittelevat kopioivansa menestysreseptejä, joilla pärjätä muille. Useat toimijat myös korostavat kuuluvansa uskuntoon tai sivilisaatioon, joka eroaa olennaisesti muista (ks. esim. Huntington 1996). Lisäksi globaalien ideoiden kotoistaminen tuottaa ihmisille usein päällimmäiseksi kokemukseksi sen, että oma maa tai kulttuuri on ainutkertainen (Alasuutari ym. 2013b). Äärioikeiston ylikansallinen taistelu monikulttuurisuutta vastaan vetoaa tähän arkikokemukseen.

Maailmanyhteiskuntaa ei silti voi luonnehtia sotatantereeksi, jossa kaikki sotivat kaikkia vastaan ja ajavat kynnisesti omaa yksityisetuaan. Kuten John Meyer korostaa (Meyer 2008; Meyer & Jepperson 2000), maailmanyhteiskuntaa luonnehtii myös se, että yksilöt haluavat toiminnassaan edustaa erilaisia yhteisöjä ja yhteistä hyvää. Esimerkiksi erilaiset kansalaisjärjestöt ovat toiminnassaan korostetun hyveellisiä ja nojaavat maailmanlaajuisesti jaettuihin periaatteisiin (Hilhorst 2003). Samoin valtiot korostavat sitä, että ne haluavat pelastaa maailman esimerkiksi sitoutumalla kasvihuonekaasujen päästörajoituksiin. Tosin poliitikot vetoavat samalla kansalliseen etuun: ympäristöpolitiikassaan kaikki maat, Suomi mukaan lukien, näyttävät korostavan, että ne haluavat olla uuden vähäpäästöisen tekniikan kehittämisessä ensimmäisten joukossa ja siten saada kilpailuetua.

On jokseenkin mahdotonta arvata, mihin asentoon Suomi ja maailma on kääntymässä. Varmaa on vain se, että niin nyt kuin aiemminkin Suomen kohtalot ja kulttuuriset käänteet riippuvat koko maailmanyhteiskunnasta ja maailmankulttuurista.